

OVERSIGT OVER SJÆLLANDS BISPEARKIV OG SJÆLLANDS STIFTSØVRIGHEDS ARKIV

af Holger Hansen.

SJÆLLANDS BISPEARKIV.

Bispearkivet i Hovedstaden er et af Landets daarligst bevarede Bispearkiver; ved Byens store Brand 1728 gik ogsaa det op i Luer, og hvad der samledes af Arkivalier i de næste 100 Aar, blev tyndet ud ved en i 1884 efter Biskop Martensens Død foretagen uforsvarlig Kassation. Der findes en Fortegnelse over »Sjællands Stifts geistlige Archiv«, som det var ved Udgangen af 1820; af de deri optegnede Protokoller og Pakker manglede der ved Afleveringen til Landsarkivet i 1893 18 Bind og c. 300 Pakker. Den største Del af disse manglende Arkivalier er falden for Kassationen; et og andet kan vel være forkommet ved Uorden og Mangel paa Tilsyn.

At der foretages Kassationer i Embedsarkiver er en Nødvendighed, Staten kan ikke ofre ubegrænsede Midler paa Arkivbygninger, og bliver Embedsmændenes Arkivlokaler overfyldte, saa staves de Sager, som Administrationen ikke længere har Brug for, sammen i Kældere og paa Lofter, hvor de efterhaanden paa forskellig Maade fortæres af Tidens Tand, d. v. s. falder for en meget summarisk og usagkyndig Kassation. Det er derfor nødvendigt, at der foretages regelmæssige Kassationer af de Arkivalier, som efterhaanden har mistet deres Interesse baade for Administrationen og den historiske Forskning. Men en saadan Kassation bør kun foretages af Folk, som har faaet deres Uddannelse i Arkiver og lært at kende Værdien af de forskellige Arter af Arkivalier.

At den i Sjællands Bispearkiv foretagne Kassation ikke er sket ved sagkyndige Folk i den Forstand, er let at se. Kasseret er f. Eks. Provsteindberetningerne 1729—1819, 116 Pakker, som har indeholdt meget af Interesse (se Reskr. 1804 28. Decbr.); endvidere 16 Pakker Landemodesager 1728—1819, 5 Pakker Sager angaaende Katoliker 1748—1819 og Reformerte 1561—1819.

Det vil derfor ikke være Sager af synderlig Ælde, man kan

finde i dette Arkiv; et og andet gammelt Stykke kan vel være afleveret dertil i de sidste 2 Aarhundreder og findes der endnu, men ellers er Indholdet fra det 18. og 19. Aarhundrede.

Vil man studere, hvorledes Bispeembedets mange forskellige Forretninger er behandlede i Tidernes Løb eller lære en bestemt Biskops Virksomhed at kende, skal man naturligvis gaa til Kopibøger og Journaler. Fra 1728 haves en Række *Kopibøger* indeholdende Kopier af baade Biskoppens og Stiftsøvrighedens udgaaende Breve og Erklæringer. Heri findes meget værdifuldt historisk Stof; men at følge en bestemt Mand eller et bestemt Sogn i dem vanskeliggøres deraf, at de mangler Registre. Fra 1783 spaltes Rækken i 2, saaledes at der bliver særlig Kopibog for Brede og særlig *Erklæringsprotokol*, indeholdende enten Kopier eller Koncepter til de afgivne Erklæringer. Fra 1787—1809 findes der Register til Erklæringsprotokollerne. Baade Kopibøger og Erklæringsprotokoller hører op med Aaret 1812; fra da af og til 1820 haves til Erstatning for dem kun en Række Pakker med *Konceptbreve*. *Journaler* over indkomne Sager begynder først 1784, har en Lakune 1789—1800 og naar til 1820. De kaldes undertiden Ekstraktprotokoller.

I 1821 begynder en Række Bøger, som fører Titlen *Forhandlinger paa Sjællands Stifts gejstlige Kontor* og samler i sig alle de tidligere Rækker af Bøger over udgaaede og indgaaede Breve, idet de indeholder baade Journal og Kopibog og er forsynede med Register; der er et Bind for hvert Aar, og Rækken naar i Landsarkivet til 1860.

Til disse Hovedrækker slutter sig selve de *Indkomne Sager*. Indtil 1820 haves kgl. Reskript og Kollegiebreve for sig i en lang Række Bind og Pakker, som er af mindre Interesse, da de alle findes i Danske Kancellis Kopibøger i Rigsarkivet. Meget vigtige er derimod de øvrige indkomne Sager, som indtil 1820 er delte topografisk: Breve angaaende København, Breve angaaende Sokkelund Herred, Smørum Herred o. s. v.; derefter følger Breve angaaende de forskellige lærde Skoler, angaaende det danske Skolevæsen og flere Pakker af mere specielt Indhold. Naturligvis begynder alle disse Breve — henimod 300 Pkr. og over 100 Bd. — hovedsagelig efter Branden 1728, men i Herrederne naar Brevene

dog undertiden noget længere tilbage. Fra 1821 er de indkomne Sager delte i *Afgjorte Sager* og *Henlagte Sager*; de ligger efter Numrene i Brevbogen (i »Forhandl. p. Sjæll. Stifts gejstl. Kontor«) og udgør noget over 100 Pkr.

Dette er Hovedstammen af Bispearkivets Arkivalier; det øvrige kan gaa ind under Fællestitlen Diverse Dokumenter, men er ikke desto mindre for en Del af stor Interesse.

Noget af det første, som en Topograf eller Lokalforsker spørger om i et Landsarkiv, er de gamle *Herredsbøger*, som plejer at indeholde saa mange gode Oplysninger om Fortiden. Paa Landemodet 1579, da Poul Madsen var Biskop, udstedtes følgende Befaling:

»Alle Friheder og Ejendom i By og uden By, i Skov eller Mark eller Fiskevand, som ligger til Kirken, Præstegaarden, Degnestavn og Skoler, skal straks paa sanddru og klare Register beskrives i hvert Sogn, at overantvordes Provsten, at han dem udskriver paa et vis Register og haver det til Stede, naar Regnskab sker, at de altid kunne være til Stede i Stiftet som en vis Jordebog, saa intet skal blive forvendt af de Friheder, der er til.«

Ved Landemodet 1647 befalede Biskop Jesper Brochmann, at Provsterne skulde for hvert Herred forfatte en Bog, indeholdende Meddelelser om hvert Sogns Kirke, Skole og Præstegaard, deres Inventarier, Ejendom og Indkomster og alle Præsters og Degnes Indtægter. Bøgerne skulde leveres Biskoppen, for at de kunde opbevares i Bispearkivet. Disse gamle Herredsbøger mangler ganske i dette; de, som det muligvis har indeholdt, er brændt 1728. Men 1729 23. Juni befalede Biskop Christen Worm, at Afskrifter af Præsternes Herredsbøger skulde indsendes til Bispearkivet; af disse Afskrifter fra c. 1730 haves nu 10, nemlig fra Arts, Fakse, Holbo, Ringsted, Skippinge, Slagelse, Tuse, Tybjerg, Vester og Øster Flakkebjerg Herreder. Man skulde vente i Provstearkiverne at kunne supplere Rækken, men paa Grund af den omflakkende Tilværelse, som disse Arkiver altid har ført, er det kun sørgelige Rester, der er tilbage af dem, og til Supplering af Rækken af Herredsbøger findes kun Eksemplarer i Løve, Ods og

Møenbo Herreders Provstearkiver. For de fleste sjællandske Herreders Vedkommende mangler altsaa Herredsbøgerne helt. (Sammenlign Landebogen og Stiftsbogen i Stiftsøvrighedens Arkiv).

Biskoppernes Tilsynsvirksomhed har affødt en Række *Visitatsbøger* og andre Optegnelsesbøger, som i Landsarkivet naar fra 1737 til 1853. I Biskopperne Herslebs og Harboes Tid er Bemærkningerne indførte i smaa Oktavabøger, en for hvert Herred, og er meget kortfattede. Fra Biskop Balle haves en Visitatsbog 1799—1807, et tykt, tæt skrevet Kvarthind, Optegnelserne er udførlige og meget værdifulde: Uddrag af Aarene 1799 og 1800 er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 3. R. IV. Bd. Fr. Münter skrev sine Notitser i Kvarthæfter, noget mere udførligt end Hersleb og Harboe, men ikke nær saa godt som Balle. Fra Münters Tid findes ogsaa Oplysninger om Sognene indførte paa store Skemaer med faste Rubrikker. Endelig J. P. Mynster førte paa sin første Tur, som strakte sig over Aarene 1835—42, sine Bemærkninger ind i Kvarthbøger; paa sine senere Rejser skrev han om hvert Sogn paa et løst Blad, som han lagde ind ved Sognets Plads i Bøgerne over den første Tur.

Vitæ candidatorum 1728—1856, 10 Bind, alle forsynede med Register, er kortfattede Levnedsløb forfattede af de til Præsteembeder kaldede teologiske Kandidater; næsten lige til Slutningen er alle Biografierne paa Latin, først Grundtvigs Kapellan og Svigersøn P. O. Boisen vovede i 1854 at skrive sit vita paa Dansk; men de senere fulgte hans Eksempel.

Landemodeakter. Landemoder har været holdte lige siden Reformationen under Stiftamtmandens og Biskoppens Forsæde; paa disse bekendtgjordes de kongelige Forordninger og Reskripter, som angik Kirken og Gejstligheden; her udstedte Biskoppen sine monita, Ordre og Formaninger til Præster og Degne; her behandlede Retssager, idet Landemødet var Appellinstans for Provstereften, her fastsattes Kapitelstaksten; i den senere Tid decidedes Regnskaber for Legater, gejstlige Enke- og Brandkasser o. lign. her. Provsterne nedskrev Forhandlingerne paa Landemødet, og naar de kom hjem, lod de Præsterne afskrive dem igen. Der har derfor været en Mængde saadanne Afskrifter spredte over

Landet; af disse er mange bevarede den Dag i Dag, nogle skrevne kort efter Landemodets Afholdelse, andre Afskrifters Afskrifter fra en langt senere Tid. Men det er ikke overflødigt at bevare flere Afskrifter af dem, ti i gamle Dage tog man det ikke saa nøje med Afskrifter, man ansaa det ikke for nødvendigt at gengive Originalen ordret, naar blot Meningen blev den rigtige; for Landemodeakternes Afskrivere synes endda Forholdet ofte at have været det, at de kun har afskrevet, hvad der interesserede dem, og det var forskelligt, som interesserede de forskellige Mænd; der er meget store Afvigelser mellem Afskrifterne. Disse Landemodeakter forblev til Dels i Sognepræsternes Arkiver, til Dels havnede de efterhaanden i Bispearkivet eller i et eller andet offentligt Bibliotek. I Landsarkivet findes nu anbragt i Bispearkivet en stor Samling Landemodeakter begyndende 1540 og naaende ned til Nutiden. Der er megen interessant Læsning i disse Akter, navnlig i dem fra den ældste Tid, da Bispernes monita gik ud paa at fæstne den nye Lære og hæve Gejstlighedens kulturelle Standpunkt, at udrydde papistiske Levninger og gammel Overtro og Hedenskab og at revse Præster og Degne for Banden og Sviren, for Drukkenskab og Skørlevned. Holger Rørdam har i Ny kirkehistoriske Samlingers 2det Bind trykt Forhandlingerne paa Roskilde Landemode 1554—69. Paa Landemodet 1812 besluttedes herefter at lade Akterne trykke, og siden den Tid er der hvert Aar udkommen et lille Hæfte af dem. Men den nyere Tids Akter er ikke nær saa interessante som de gamle: nu er Indholdet væsentligt Fortegnelse over nye Bekendtgørelser og Cirkulærer fra Kirkeministeriet, nye Interessenter i Enkekassen, Dødsfald blandt Interessenterne (her kan man gennem et Par hundrede Aar finde mange personallistoriske Data), Kapitelstaksten, Stiftsbibliotekets Tilvækst; Regnskaber o. lign.

Kommissioner, hvori Biskoppen har været Formand eller Medlem, har i Reglen efterladt i alt Fald nogle af deres Papirer i Bispearkivet, saaledes flere angaaende Skolevæsenet: Kommissionen i Anledning af de lærde Skolers Reduktion i 1739, Skolekommissionen af 1774, Kommissionen for det danske Skolevæsen 1789, den islandske Skolekommission 1776—1787 og Komitéen

for Normalskolen for den indbyrdes Undervisning 1832—48. Dømmende Kommissioner har indsendt deres Akter til Biskoppen, saaledes flere angaaende nogle Præster og Degne i 18. Aarhundrede.

Af *Regnskaber* er der en Del i Bispearkivet. Kirkerne paa Rytterdistrikterne stod under Biskops og Stiftamtmands Overinspektion, men Regnskaberne aflagdes af Regimentskriverne til Rentekammeret (Reskr. 1721 18. Januar). I Bispearkivet findes Genparter af *Regnskaber* og Regnskabsekstrakter for *Kirkerne paa de sjællandske Rytterdistrikter 1721—75*.

Vor Frue Skoles Regnskaber gaar fra 1577 til 1793, rigtignok med mange og store Huller. Vor Frue Skole (Metropolitanskolen) i København havde Indtægter af Sang ved Begravelser; derfor førtes et særligt Ligpengeregnskab, som er bevaret for Aarene 1584—86, 1594—1612, 1625—28, 1646—53, altsaa for største Deelen fra en Tid, da der ingen Kirkebøger findes; disse Regnskaber indeholder Oplysning om flere tusinde Dødsfald og er derfor af Vigtighed for Personalhistorikere. Dr. L. Bobé har trykt et lille Udtog af dem i Personalhist. Tidsskr. 1917, 295 ff.

De under Biskoppens Bestyrelse staaende *Legater og Stiftelser* som Prinsesse Charlotte Amalies Stiftelse 1780—1860, Kundby Hospital, de Hersleb'ske Legater o. m. fl. Det er dog ikke egentlige Regnskaber, som findes i Bispearkivet, men Regnskabsprotokoller og nogen Korrespondance. Regnskaberne findes ved den reviderende og deciderende Myndighed, d. v. s. i Stiftsøvrighedens Arkiv.

Den gejstlige Enkekasses Bøger og Sager gaar kun paa faa Punkter tilbage til det 18. Aarhundrede. Af *det gejstlige Brand-societet* er der ogsaa væsentlig kun levnet Sager fra det 19. Aarhundrede.

Slavekassen. Ved Reskr. 1715 12. April bestemtes det, at der to Gange om Aaret maatte sættes Bækken for Kirkedørene, for at Folk deri kunde nedlægge, hvad de af kristen Medynk og Kærlighed vilde skænke til at løskøbe de danske Sømænd, som maatte

være komne i Slaveri hos Tyrkerne (d. v. s. væsentlig i Marokko og Algier); ligeledes skulde Tolderne opkræve 3 Skilling af Drægtigheden af de danske Skibe, som sejlede paa England, Frankrig, Holland, Spanien og Portugal. Disse Penge samledes i den saakaldte Slavekasse, som bestyredes af Sjællands Biskop og to københavnske Købmænd. Slavekassens Arkiv er bevaret fra 1715 til 1758, det omfatter Mødeprotokol, Kopibøger, Journaler, Breve og Hovedbog og indeholder interessante Bidrag til Handels og Søfarts Historie i det 18. Aarhundrede. Kassens Regnskaber revideredes i Rentekammeret, hvor de findes for Aarene 1744—96.

SJÆLLANDS STIFTSØVRIGHEDS ARKIV.

Stiftsøvrigheden bestaar af Stiftamtmand og Biskop og har det øverste Tilsyn med Kirker, Skoler og Hospitaler, den skal sørge for, at deres Ejendomme ikke formindskes, at Bygningerne ikke forfalder, og at Regnskaberne holdes i tilbørlig Orden; den reviderer og deciderer Regnskaberne; man kan sige, at medens Biskoppen alene har Tilsynet med den aandelige Del af disse Institutioners Virksomhed, har han Stiftamtmanden ved sin Side, naar det gælder den materielle Del. Stiftsøvrighedens Forretningsomraade er allerede i alt væsentligt angivet i Forordningen 1672 23. August og Christian V.s Danske Lov 2—22—1 og 12.

Stiftamtmandens og Biskoppens Samvirken har haft til Følge, at Stiftsøvrighedens Arkiv ofte ikke let kan skilles fra Stiftamtmandens eller Biskoppens; det er derfor naturligt her at lade en Oversigt over Stiftsøvrighedsarkivet følge efter den over Bispearkivet.

Sjællands Stiftsøvrighedsarkiv har i høj Grad lidt under daarlig Behandling, særlig i det 19. Aarhundrede. I Aarene 1819—20 blev der optaget en Fortegnelse over det sammen med Stiftamtmandens Arkiv; hvor det da opbevarede, vides ikke. »Senere er det blevet anbragt paa Loftet over Ting- og Arresthuset paa Blegdamsvejen, hvor der ved Undersøgelsen i 1883 og 1884 af daværende Arkivassistent J. Bloch fandtes tre store støvdækkede Dynge af halvfordærvede Pakker og Protokoller. Ved Eftersynet før Afleveringen i 1893 til Landsarkivet fandtes Arkivalierne udbredte

over hele Loftet, idet der ikke paa dette var opstillet nogen som helst Reol. Spredningen af Dyngerne havde Arrestforvareren efter eget Sigende foretaget. Alt var bedækket af et tykt Lag Snavs og Kulstøv, og mange Pakker og Bøger havde lidt Skade af nedsvivende eller neddryppende Vand. De fleste Baand om Pakkerne vare opraadnede, og mange Sager fandtes helt adsplittede¹⁾.

Ved Arkivets Aflevering til Landsarkivet i 1893 viste det sig, at af det, som fandtes i 1820, manglede nu 24 Bd. og 2 Pkr.

Hovedrækkerne er:

Kommune Kopibøger, d. v. s. Bøger over Stiftamtmandens og Biskoppens fælles Ekspeditioner 1735—38, 1741—42, 1748—92, 1804—12, 1820—50, altsaa en Række med mange Huller i. Hullet imellem 1812 og 1820 udfyldes af 10 Pakker Koncepter 1808—20. Kun i nogle faa af Bindene findes Register.

Journaler 1759—70, 1776—80, 1794—96, 1801—10, 1820—49; fra 1835 er de forsynede med Register.

De indkomne Sager er:

Reskripter og Kollegialbreve 1807—20.

Kommune Sager til 1850; til 1820 er de, ligesom i Bispearkivet, topografisk ordnede efter Købstæder og Herreder, efter 1820 ligger de i Nummerorden aarevis.

Henlagte kommune Sager 1820—50.

Indberetninger, af hvilke kan nævnes Indberetninger om Legater 1819—31, 1857—73, som imidlertid er stærkt medtagne af Fugtighed.

Som ovenfor meddelt, maa man være opmærksom paa, at der ogsaa findes Stiftsøvrighedssager i Biskoppens Kopibøger.

Blandt *Diverse Sager* rager frem som et meget vigtigt Stykke *Landebogen* fra 1567, hvis Titel lyder: »En Bog, som indeholder, hvis Gaarde, Pengeshuse, øde Jorder, Skove og anden vis Rente, som ligger til Kirkerne, Præstegaardene og Degnegaardene udi Sjællands Stigt, eftersom ærlig og velbyrdig Mand Bjørn Andersen til Steenholtt, Høvedsmand paa Københavns Slot og Kongl. Majts. Befalingsmand, over Sjællands Stigt haver ladet colligere og sammendrage Anno 1567 ved Michell Perssen, som den Tid var Stigt-skriver«. Bogen har tilhørt det kgl. historisk-genealogiske Arkiv

¹⁾ Af Fortalen til den i Landsarkivet optagne Registratur.

(Fol. Nr. 87), den har en Tid været ved at blive ødelagt paa Grund af daarlig Behandling, men er reddet, blevet lappet og nyindbundet og de manglende Partier med smuk Efterligning af den gamle Skrift suppleret af A. Thiset efter et andet Eksemplar, som findes i Rostgaards Samling (Fol. Nr. 67) i Universitetsbiblioteket. Landebogen erstatter til Dels de manglende Herredsbøger.

Tillige haves en fra det 17. Aarhundrede stammende Samarbejdelse af Landebogens Oplysninger kaldet »Sielands Stiets Bog 1567«; den har tidligere hørt til Thotts Samling (8° Nr. 456) i det kgl. Bibliotek.

Ved Stiftsøvrighedens Cirkulære 1801 7. Novbr. fik Præsterne Ordre til at indsende Oplysninger om deres Sogne til Brug ved Udarbejdelsen af en *ny Stiftsbog*; denne blev færdig 1804 og udgør 9 Bind. Selve det originale Materiale er ligeledes bevaret og udgør sammen med nogle i Aarene 1831—37 indsendte Supplementer 6 Pakker. Endelig findes en Samling af Adkomstbreve, Fundatser, Gavebreve og lign. for Kirker, Skoler og Legater; de er til Dels paa Pergament og gaar temmelig langt tilbage i Tiden; saaledes er nogle fra Vordingborg Vor Frue Kirke fra 1453.

At alle disse Bøger og Breve om Kirkers, Skolers, Præstegaardes og Stiftelsers Ejendomme er en meget værdifuld Kilde til deres Historie, er forstaaeligt.

Tiendeforeninger og Tiendekendelser 1796—1858 er ordnede amtsvis og indenfor Amterne alfabetisk efter Sognene; de gaar tilbage til den kongelige Indbydelse af 1796 18. Marts (se Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 272). En Tid blev de meget benyttede i Anledning af Tiendens Afløsning.

En meget vigtig Del og langt den største Del af Stiftsøvrighedens Arkiv er

Regnskaber,

1. De af Stiftsøvrigheden førte Regnskaber.
2. De af Stiftsøvrigheden reviderede og deciderede Regnskaber.

De første er: Kapitalregnskaber, Bilag til Kapitalregnskaber og Konzeptregnskaber for de under Sjællands Stiftsøvrigheds specielle Bestyrelse staaende offentlige saakaldte »mindre Stiftelser« fra 1814 til 1879.

De af Stiftsøvrigheden reviderede Regnskaber falder i følgende Afdelinger:

Sjællandske Købstadkirkers Regnskaber,
 De sjællandske Stiftslandsbykirkers Regnskaber,
 Diverse sjællandske og møenske Kirkers Regnskaber,
 Bornholmske Kirkers Regnskaber,
 Færøske Kirkers Regnskaber,
 Skoleregnskaber,
 Regnskaber for Hospitaler, Stiftelser og Legater,
 Fattigvæsensregnskaber,
 Sjællands Stiftsbiblioteks Regnskaber.

De vigtigste af disse er Kirkeregnskaberne, de naar til 1883, de bornholmske Kirkers dog til 1889, og begynder engang i det 18. Aarhundrede; mange af dem, ligesom af de andre Regnskaber, begynder 1737, det Aar, da Peder Hersleb blev Biskop. Ved sin Tiltræden fandt han, at mange Aars Regnskaber ikke var aflagte, men han fik snart Orden i Sagerne og sørgede for, at Regnskaberne aflagdes hvert Aar og hurtigt revideredes¹⁾.

Ogsaa de andre Regnskaber begynder sjældent før i 18. Aarh. og naar ned imod 19. Aarhundredes Slutning; nogle faa Steder findes dog noget ældre Regnskaber, saaledes for Slagelse Hospital nogle baade fra 17. og 16. Aarhundrede; men der er mange Huller i Rækken. Stiftsbibliotekets Regnskab gaar fra 1818 til 1875.

---

¹⁾ I Biskoppens Kopiprotokol for 1752 har Hersleb selv skrevet en interessant »Underretning om de publike Stiftets Regnskaber i den Tid jeg har voret ved Direktionen« (1737—51).